

NAREČJA MED DOKUMENTIRANJEM IN ŽIVIM GOVOROM NA PRIMERU KOROŠKE IN PRIMORSKE

Ob procesih asimilacije v zamejstvu bi lahko ugotovili: čim močnejši je proces asimilacije in čim manj je narečni jezik še prisoten v družinah ter izginja v javnosti, tem bolj nanj postaja pozorna znanost, ki tudi najprej zazna nevarnost »jezikovne smrti«. Zdi se, da je narečje v jezikovni verigi najšibkejši člen, ker je izpostavljeno tako procesu asimilacije kot tudi procesom modernizacije, ki izrinja staro slovensko besedišče, v narečje pa vnaša novo tehnično besedišče v tujih jezikih (nemščina, angleščina, ...). Narečje se je močno spremenilo predvsem z modernizacijo nekdanjega kmečkega načina življenja, tudi zato so na Koroškem in Primorskem po drugi svetovni vojni potekale številne dialektološke in etnološke raziskave, ki dokumentirajo in opozarjajo na (izginjajoče) narečno bogastvo.

Narečje v znanosti

Koroška

Že leta 1842 je Urban Jarnik v zagrebškem *Kolu* objavil članek *Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj in opozoril na tri glavna narečja na Koroškem*: junsko, rožansko in ziljsko (Jarnik 1842). Najbolj se narečjem posvečajo dialektologi, na Koroškem so nastale številne temeljne raziskave o ziljskih, rožanskih, obirskih in podjunskih govorih: Pavel Zdovc za območje jugovzhodne Podjune (1972), Ludvik Karničar za Obirsko (1990), Katja Sturm-Schnabl za Celovško polje (1973), Aleksandr Vasiljevič Isačenko in Tom Priestly za Sele (1994), Tatjana Feinig za Bistrice v Rožu (1985), Franc Černut za okolico Baškega jezera (2008), Tijmen Pronk (2009) in Gerhard Neweklowsky (2013) za Ziljo. Na Univerzi v Gradcu izvajajo projekt »Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem« (Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten), v katerem je v letih 1983–2012 izšlo sedem delov (do črke »mi«).

Novost v raziskovanju narečij je etnološko-dialektološko filmsko dokumentiranje (avdiovizualna dialektologija), ki nastaja na Univerzi v Celovcu v projektu »Dokumentacija stare kmečke kulture« pod vodstvom dialektologinje Herte Maurer-Lausegger.¹

Na Koroškem narečne posebnosti vsebujejo tudi starejši ohranjeni rokopisi. Največja pozornost je bila namenjena Andreju Šusterju Drabosnjaku in njegovim ljudskim igram v narečju, ki so pomemben koroški doprinos k razvoju slovenskega jezika in kulture (Lausegger 1990; 1992). Krščanska kulturna zveza je v začetku osemdesetih let ponovno uprizorila Drabosnjakove ljudske igre v kostanjškem narečju, tradicija igranja pasijona v slovensščini je bila namreč med drugo svetovno vojno prekinjena. Narečne posebnosti vsebujejo tudi drugi ohranjeni (in deloma že objavljeni) rokopisi, med njimi pesmarice (Orožen 2005; Svetina in Triebl 2012), ljudske (pasijonske) igre (Ruhdorfer 2007; 2011) in zdravstvene knjige.

Etnološke raziskave na Koroškem segajo na številna področja, dokumentiranje narečij pa bolj ali manj spremlja vse etnološke raziskave pripovedništva, ljudskih pesmi, otroških iger, noše in oblačilne kulture, šeg in navad, zdravilstva itd.² Narečne besede se pojavljajo tudi v življenjepisih v seriji Tako smo živeli (Makarovič 1993–2004). Sistematično dokumentiranje narečnih izrazov za etnološke predmete je potekalo ob pripravi muzejske zbirke na Kostanjah in so objavljeni v razstavnem katalogu (Hazler in Piko-Rustia 2002), prav tako so narečne besede zabeležene pri popisih predmetov v zasebnih zbirkah na Koroškem (dokumentacije hrani Slovenski narodopisni inštitut (SNI) Urban Jarnik). V zadnjih letih izhajajo tudi zemljevidi z narečnimi ledinskimi in hišnimi imeni (Kotmara vas 2008; Škofiče 2011).

Dragocene narečne tonske dokumentacije hrani arhiv SNI Urban Jarnik, v katerem so presnetki Slovenskega sporeda ORF do leta 1983. Posamezne oddaje so posnete v narečjih, npr. oddaje z ljudskimi pevci in pripovedniki, posnetki so bili zato tudi osnova za zbirko koroških pripovedi, ki je izšla v seriji Glasovi, v njej pa so objavljena pripovedovanja v koroških narečjih s prevodi v poknjiženi pogovorni jezik (Piko 1997).

Tudi v etnoloških raziskavah so nastala (in nastajajo) številna dela, ki ohranjajo narečno besedišče in narečne (slovnične) posebnosti, zato je SNI Urban Jarnik leta 1999 posvetil poseben Zablantnikov dan temi Narečje v etnologiji: Dokumentiranje in zapisovanje narečnih besedil v etnoloških raziskavah (Karničar 2008). Obratno pa tudi številne dialektološke raziskave ohranjajo etnološko dediščino, ki je v etnoloških krogih premalo znana. Na Koroškem je narečje prisotno v družinah in v javnosti (v vaseh in regijah Zilje, Roža in Podjune), razvit je sistem šolanja v knjižnem jeziku (v dvojezičnih ljudskih in glavnih šolah, na slovenski gimnaziji, trgovski akademiji, na dvojezičnih višjih izobraževalnih šolah in v srednjih in višjih šolah s slovensščino kot izobraževalno ponudbo), dobro razvito je kulturno delovanje, pokrito je tudi medijsko področje v knjižnem jeziku. Slovenski knjižni pogovorni jezik se deloma uveljavlja v družinah, ki se naseljujejo v Celovcu in tudi v jezikovno mešanih družinah, kjer so narečja še dodaten izziv za jezikovni vsakdan.

Primorska

Podobno kot na Koroškem je pouk knjižne slovensščine do univerze zagotovljen v slovenskih šolah v Goriški in Tržaški pokrajini. Slovenski jezik (narečni in knjižni) je na tem območju živ v družinah, zaradi mestnih središč (Trst, Gorica) je na tem območju kot jezik vsakdana zasidran tudi slovenski pogovorni knjižni jezik, rabo in znanje knjižnega jezika pa podpirajo slovensko šolstvo, razvita medijska oskrba in kulturno delovanje, Slovensko stalno gledališče itd.

Dialektološke in etnološke raziskave na tem območju potekajo v

1 Glej: www.kwfilm.com.

2 Publikacije, zgoščenke in gradivo so na razpolago pri SNI Urban Jarnik.

univerzitetnih in manjšinskih (raziskovalnih) ustanovah zamejske skupnosti. Življenjske pripovedi iz Škednja pri Trstu sta zbrali Marija Makarovič in Marta Košuta (2008), Marta Košuta je pri svojih raziskavah noše upoštevala tudi krajevni govor (2003; 2006). Zgodbe s čezmejnega tržaškega ozemlja med Škednjem in Krasom so objavljene 34. knjigi zbirke Glasovi, v kateri je desetina pripovedi tudi v narečju (Ravbar Morato 2007). Tudi v etnoloških raziskavah, ki so jih opravili sodelavci Oddelka za zgodovino in etnologijo pri Narodni študijski knjižnici Trst, je domače besedišče, delovanje oddelka pa je bilo osredotočeno na pripravo razstav in publikacij, organiziranje raziskovalnih taborov³ in popis etnoloških zbirk (Hirnök Munda in Sketelj 2004; Serec Hodžar 2003; Sosič 2009). Narečje je tudi del ohranjenih živih običajev etnološke prireditve Kraška ohcet, na kateri do danes živo ohranjajo kraške ženitvovanske šege in navade. Dialektološke raziskave opravlja Rada Cosutta (Košuta), med drugim je pripravila delo o narečni podobi Križa pri Trstu (2001). Pod njenim mentorstvom nastajajo na Univerzi na Primorskem (Fakulteta za humanistične študije) diplomska (in druga) dela, ki se posvečajo narečjem na Primorskem, med njimi je diplomsko delo o ribiški terminologiji v Križu (Turk 2009).

Narečje v družini

Zgodovinski dogodki 20. stoletja so predvsem v obmejnem pasu Koroške in tudi Primorske v mnogih družinah povzročili tiste odločilne zareze, ki so pretrgale jezikovne niti med starejšo in srednjo generacijo, vplivajo pa tudi na mlajšo generacijo. Stoletje dolga nestrpnost do slovenske domače govorice, predvsem do narečij, na Koroškem pa tudi nestrokovno označevanje koroških narečij kot »vindiš«, je privedlo do motenega odnosa do tiste govorice, ki je bila še na začetku 20. stoletja v večini družin živi jezik. Šele 21. stoletje je na novo usmerilo družbeni razvoj, ki je danes – v času evropske globalizacije – učenju slovenščine naklonjen.

Ob zmanjšanem asimilacijskem pritisku v 21. stoletju pa v družinah poteka nova, na videz manj prepoznavna »tiha asimilacija«. Navidezno pozitivni družbeni razvoj je tako šele v zadnjih letih razkril, da pri vpisih v šole na vseh območjih južne Koroške število otrok z aktivnim znanjem slovenščine drastično upada. Odgovornost za učenje jezika je bila namreč iz družine preložena na ramena šole, kjer se otroci slovenščino lahko učijo tudi kot prvi »tujci« jezika. Tudi v krajih z močnim slovenskim življenjem in kulturnim delovanjem je le malo otrok, ki ob vstopu v šolo govorijo domače narečje, hkrati pa število prijav k slovenskemu pouku iz leta v leto narašča. V zamejstvu z razmeroma dobro razvitim šolstvom v slovenskem jeziku (Koroška, Tržaška in Goriška pokrajina) tako opuščanje slovenske domače govorice v družinah prekriva dobra možnost učenja slovenščine v šoli, ki jo vedno bolj uporabljajo tudi otroci iz neslovenskih družin. Vse več je govorcev, ki slovenščino govorijo kot »tujci« jezika, vse manj pa govorcev s slovenščino kot maternim jezikom oz. s slovenščino kot družinskim jezikom.

Krščanska kulturna zveza v Celovcu je bila zato leta 2010 pobudnica iniciative »Slovenščina v družini«, katere namen je opozarjati na pomen slovenščine kot družinskega jezika – kot živega jezika. Nositelke iniciative so raziskovalne in izobraževal-

ne ustanove na Koroškem v sodelovanju z mediji. Med številnimi akcijami je iniciativa »Slovenščina v družini« pripravila tudi plakate in nalepke z napisi: Govorim po domače; Žabarin po domače; Marnvam po domače; Punam po domače; Mornjem po domače. Sporočilo opozorja na lepoto »domačega« jezika, ki je na Koroškem slišen v številnih koroških narečnih variantah. Iniciativa pa je tako za otroke in odrasle pripravila tudi tri zgoščenke s sodobno prirejenimi narečnimi pripovedmi v domačih govorih Zilje, Roža in Podjune in tako domačo govorico najmlajši generaciji približala z uporabo novih medijev (Črnjava kapca 2011; To ja nāhčer kne vi 2012; Kralj Matjaž 2012). Na Koroškem se je v iniciativo vključila tudi znanost, ki skrbi ne le za dokumentiranje domačega jezika, temveč tudi za promocijo rabe slovenskega jezika v družinah. Iniciativa »Slovenščina v družini« se torej ukvarja s temeljno težavo vseh skupnosti Slovencev v zamejstvu in po svetu – to je z jezikom v družini. Težava je najbolj vidna tam, kjer je govorcev slovenskega jezika malo, manj vidna pa tam, kjer so skupnosti na videz močne, notranje pa se krhajo.

Novo upanje na Koroškem dajejo mlade družine, ki se bolj kot generacija svojih staršev zavedajo, da so izpadli iz verige jezikovne tradicije svojih prednikov in prek svojih otrok, ki se slovenščino učijo v šoli, ponovno iščejo tudi izgubljene člene svoje identitete – tudi s tem, da slovenščino ponovno uvajajo v družinski vsakdan. Iniciativa »Slovenščina v družini« spodbuja predvsem babice in dedke, naj z vnuki govorijo v jeziku, ki jim je blizu, največkrat je to eno izmed koroških narečij, in s tem vzpostavijo tako most med generacijami kot most do slovenskega knjižnega jezika.

Literatura

ČERNUT, Aleksander: *Die slowenische Mundart um den Faakersee/Baško jezero*. Dunaj: Univerza na Dunaju, 2008 (neobjavljeno diplomsko delo).

COSUTTA, Rada: *Narečna podoba Križa pri Trstu*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2001.

FEINIG, Tatjana: *Govor vasi Sveče v Rožu s težiščem na morfologiji*. Celovec: Univerza v Celovcu, 1985 (neobjavljeno diplomsko delo).

HAZLER, Vito in Martina Piko-Rustia (ur.): *Kraj spomina in učenja: Etnološki muzej Kostanje = Ein Ort der Erinnerung und des Lernens: Museum für Alltagsgeschichte Köstenberg*. Kostanje: Slovensko prosvetno društvo Drabosnjak; Celovec: Krščanska kulturna zveza, Slovenska prosvetna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2002 (muzejski vodnik).

JARNIK, Urban: *Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj. Kolo 1842*, 41–57.

KARNIČAR, Ludwig: *Der Obir-Dialekt in Kärnten: Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte: Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte* (Sitzungsberichte 4, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse; 551). Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990 (objavljena disertacija).

KARNIČAR, Ludvik: Fonetično zapisovanje narečnih etnoloških besedil. *Traditiones* 37/1, 2008, 155–167.

KOŠUTA, Marta: *Ano lejtjo je pasalo: O primorski noši v Škednju*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2006.

KOŠUTA, Marta: *Križ od noše do noše*. Križ pri Trstu: Slovensko kulturno društvo Vesna, 2003.

LAUSEGGER, Herta: *Andrej Šuster Drabosnjak: Zbrana bukovniška besedila I: Marijin pasijon 1811*. Celovec: Mohorjeva založba, 1990 (faksimile po izvodu dv. sv. dr. Pavleta Zablatnika v Celovcu z dodano prečrkovano priredbo istega besedila).

3 Glej: <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:1200>.

LAUSEGGER, Herta: *Zbrana bukovniška besedila II: Pastirska igra in Izgubljeni sin*. Celovec: Mohorjeva založba, 1992 (po izvirnih rokopisih s prečrkovano priredbo istih besedil).

MAKAROVIČ, Marija: *Tako smo živeli: Življenjepisi koroških Slovencev 1–12*. Celovec: Mohorjeva založba, 1993–2004.

MAKAROVIČ, Marija in Marta Košuta: *Ena duša in ena pamet: Življenjske pripovedi iz Škedenja pri Trstu*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2008.

MUNDA HIRNÖK in Polona Sketelj (ur.): *Odstirta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35; 2. dop. izdaja).

NEWEKLOWSKY, Gerhard: *Der Gailtaler slowenische Dialekt: Feistriz an der Gail/Bistrice na Zilji und Hohenthurn/Straja vas*. Celovec: Drava, 2013.

OROŽEN, Martina (ur.): *Tinjska rokopisna pesmarica*. Maribor: Slavistično društvo, 2005.

PIKO, Martina: *Iz semena pa bo lipa zrasla: Pravlice, storije in basmi s Koroške*. Ljubljana: Kmečki glas, 1996 (Zbirka Glasovi; 14).

PRIESTLY, Tom: Isačenko's narečje vasi Sela na Rožu: An assessment after half a century. *Slavistična revija* 42/2,3, 1994, 215–228.

PRONK, Tijmen: *The Slovene dialect of Egg and Patschach in the Gailtal, Austria*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2009 (Studies and General Linguistics; 36).

RAVBAR MORATO, Nada: *Kruh in ribe*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2007 (Zbirka Glasovi; 32).

RUHDORFER, Luise Maria: *Das Passionsspiel, Terplenje in smrt Jezusa Kristusa, St. Stefan bei Finkenstein, 1931*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2007.

RUHDORFER, Luise Maria: *Verurteilt zum Tod am Kreuz: Kärntner Christi Leidenspiele*. Celovec: Kärntner Landesarchiv, 2011.

SEREC HODŽAR, Anja idr.: *Muzej Kraška hiša v Repnu = Il museo della casa carsica di Repen*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za etnologijo, Inštitut za etnologijo, 2003.

SOSIČ, Barbara (ur.): *Škedenjski etnografski muzej = Il Museo etnografico di Servola*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Škedenjski etnografski muzej, Inštitut za etnologijo, 2009.

STURM-SCHNABL, Stanislava Katharina: *Die slowenischen Mundarten und Mundartreste im Klagenfurter Becken*. Dunaj: Univerza na Dunaju, 1973 (neobjavljena disertacija).

SVETINA, Peter in Simon Triebnig: *Loška cerkevna pesmarica iz leta 1825: Kommentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch aus dem Jahr 1825: Kommentierte Ausgabe des handschriftlichen Liedbuches aus Latschach ober dem Faakersee*. Celovec: Mohorjeva družba, 2012.

THESAURUS der slowenischen Volkssprache in Kärnten: 1: A–B; 2: C–dn; 3: do–F; 4: G–H; 5: I–ka; 6: kd–kv; 7: L–mi. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983–2012.

TURK, Ksenija: *Ribiška terminologija v Križu pri Trstu*. Koper: Univerza v Kopru, 2009 (neobjavljeno diplomsko delo).

ZDOVC, Paul: *Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten: Lautlehre und Akzent der Mundart der »Poljanci«*. Dunaj: Hermann Böhlau Nachf., 1972 (objavljena disertacija).

Viri

Zemljevida

KOTMARA VAS: Horni Kompájn, Konják in Hudár: Slovenska ledinska, krajinska in hišna imena = Köttmannsdorf: Horni Kompájn, Konják und Hudár: Slowenische Flur-, Gebiets- und Hofnamen. Slovensko prosvetno društvo Gorjanci = Slowenischer Kulturverein Gorjanci, 2008 (dostopno tudi na: www.gorjanci.at).

ŠKOFIČE: Schieffling. Slovensko prosvetno društvo Edinost Škofiče = Slowenischer Kulturverein Edinost Schieffling, 2011.

Zgoščenke

ČRNJOVA KAPCA: Pravljice v ziljskem narečju. Ziljska Bistrica: SPD Zila, Inicijativa »Slovenščina v družini«, 2011 (zvočni posnetek, 43 min, 4 sek; knjižica z besedili).

KRALJ MATJAŽ: Pripovedke v podjurskem narečju. Celovec in Žvabek: »Inicijativa Slovenščina v družini«, Katoliško prosvetno društvo Drava, 2012 (zvočni posnetek, knjižica z besedili).

TO JA NĀHČER KNE VI: Živalske basni v rožanskem narečju: Miklova Zala za otroke. Celovec, Šentjakob: Inicijativa »Slovenščina v družini«, Slovensko prosvetno društvo »Rož«, 2012 (zvočni posnetek, 47 min, 42 sek; knjižica z besedili).